

УДК 808.3 - 801'3

СПІВВІДНОШЕННЯ ДИНАМІКИ ТА СТАТИКИ В МОВІ

Оксана Костів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79602, м. Львів, Україна,
тел.: (80322) 964717*

У статті узагальнено основні поняття динаміки та статичності в мові. Проаналізовано праці, предмет дослідження яких є характеристика понять динаміки та статичності.

Ключові слова: лінгвогеографія, діалектологія, динаміка й статика в мові.

Мова – динамічна система, яка змінюється, реагуючи на зрушення в суспільстві та в мовній свідомості її носіїв. Проте стійкість, статичність мовних елементів – комунікаційна необхідність. Тому динаміка і статика постійно перебувають у взаємодії та взаємозв'язку: без статичності мовний розвиток був би суцільним неупорядкованим рухом, що не давало б змоги пізнавати структуру мови, а також ті зміни, які в ній відбуваються. Як зазначає Ю. Шевельов, “в систему сучасної української літературної мови завжди входить і оцінка певних фактів мови в їх динаміці – чи то як застарілих, чи то як нових” [12, с.5].

Вивчення мовних елементів з погляду динаміки дає змогу виявити процеси занепаду старих та формування нових рис. Ідеться про вияви тенденцій саме на синхронному, а не діахронному зрізі мови, тобто тих процесів розвитку, які, прагнучи рівноваги й симетрії в синхронії, все-таки не дозволяють досягти абсолютної стабільності: одна (відносно статична) стадія розвитку змінюється динамічною. У такий спосіб виникають нові тенденції. Варіанти мовних елементів на кожному синхронному зрізі виступають певного роду індикаторами змін, які відбуваються на фоні стабільних незмінних складників системи [3, с. 70].

Рух і стан, динаміка і статика, синхронія й діахронія в мові були об'єктами дослідження багатьох лінгвістів. Про необхідність розрізнення історичних змін та стану мови, вивчаючи не лише нерухомі статичні риси, а й мову в її історичному розвитку, наголошували у своїх дослідженнях ще В. Гумбольдт, Я. Грім, І. Бодуен де Куртене.

І. Бодуен де Куртене одним із перших почав вивчати саме живі мови, особливу увагу зосередивши на дослідженні явищ, які виникають і занепадають та свідчать про безперервні мовні зміни (за термінологією автора, кінетика та статика). Автор вже в своїх ранніх мовознавчих розвідках („Versuch einer Theorie phonetischer Alternstionen” (Strassburg, 1895) переконливо показав не лише різницю явищ *Nebeneinander* (статична лінгвістика) та *Nacheinander* (динамічна лінгвістика) а й те, як ці аспекти взаємодіють в мові [7, с. 29]. Стан спокою для І. Бодуена де Куртене – це поодинокий вияв руху, коли кількість змін дорівнює нулеві. Тож статистику вчений зводив до окремого факту динаміки [1]. Ці терміни І. Бодуен де Куртене вживає зі своєрідним значенням: під статикою він насамперед

розглядає фізіологічну характеристику звука (що передбачає аналіз законів та умов функціонування), а під динамікою – закономірності розвитку звуків у часі.

Поняття й терміни „синхронія” та „діахронія”, „динаміка” і „статика” для розрізнення руху та стану в мові ввів у науковий обіг Фердінан де Сосюр. Він визначав синхронну (статичну) лінгвістику як науку про стан мови, відмежований від будь-яких історичних еволюційних фактів і впливів, й уважав, що синхронна лінгвістика має вивчати внутрішню будову мови, її систему, а діахронна – еволюцію мовних одиниць. Синхронія пов’язана з діахронією так само, як одна з осей тієї ж системи координат, але не зумовлюється нею.

Ф. де Сосюр ототожнював динаміку з діахронією і статистику – із синхронією, не заперечуючи постійних мовних змін (у тому числі й на синхронному рівні), однак, з огляду на те, що вони настільки мінімальні й незначні, їх не варто брати до уваги – „вивчати стан мови практично означає нехтувати змінами, – це так само, як математики в деяких операціях ... нехтують безмежно малими величинами” [9, с.129]. Тому динаміка залишалася, по суті, поза межами його досліджень, бо й зміни на діахронному рівні Ф. де Сосюр трактував як випадкові й несистемні, хоча вони неминуче приводять до порушення рівноваги в самій системі мови чи діалекту.

В українському мовознавстві ХІХ століття в подібному напрямі проводив дослідження К. Михальчук. На “незаперечні в К. Михальчука перегауки ... з Ф. де Сосюром”, неопублікованих за життя праць якого він не міг знати, вказував Юрій Шевельов [11, с. 122]. Головна увага в К. Михальчука, за спостереженнями Ю. Шевельова, не спинялася на індивідуальній мові окремої особи, а “впливала ... до національної мови як цілоти. А це прямо вело його до вивчення структури мови і робило попередником ... сучасного структуралізму. ... Національний підхід К. Михальчука привів його логічно до передчуття тієї синтези психологічного й структурального, синхронічного й діахронічного, що здається метою шукань сучасної лінгвістики” [11, с. 122].

Важливим етапом у розвитку мовознавства була діяльність Празької лінгвістичної школи (далі – ПЛШ), яку представляли В. Матезіус, М. Трубецкой, Б. Трнка, П. Гавранек, Й. Вахек, Р. Якобсон, В. Скалічка, С. Карцевський. Члени ПЛШ обґрунтували існування динамічної синхронії, відводячи тим самим статистиці незначне місце в дослідженнях. Проте мовленнєва діяльність складається з діалектичної єдності руху (динаміки) і спокою (статички). Взаємодія динаміки та статички як двох сторін єдиного існування мови забезпечує рівновагу мовної системи, абсолютизація одного з факторів неминуче призводить до суперечностей в оцінці мовної специфіки.

У мові взаємодіють дві сили: одна з яких постійно перешкоджає мовним змінам, щоб зберегти здатність до порозуміння між носіями однієї мови (чи діалекту), а інша – більш прихована – діє, причому досить відчутно, на користь змін [10, с.136]. Але будь-яка мовна зміна не має абсолютного характеру. Наприклад, у мовленні старшого та молодшого поколінь часто існують відмінності у лексичному складі та слововживанні, але ці відмінності ніколи не бувають настільки сильними, щоб стати перепороною для взаємопорозуміння [8, с. 28-29]. Однак дослідження показують, що коли представники молодшого покоління (а вони є найпотужнішим носієм нового) стають старшими і потрапляють у колектив літніх (а то й старих) людей, то вони легко відмовляються від тих нововведень [10, с. 136] (насамперед, лексичних), які донедавна були притаманні їхньому мовленню. Унаслідок цього якась певна мовна зміна (чи цілий комплекс мовних змін) немов відступає, зберігаючи відповідний субдіалект без змін. Отже, найсильнішим гальмівним фактором мовних змін, який максимально обмежує їх швидкість, є, образно кажучи, “пори́г порозуміння”, межа, за якою нівелюється комунікативна функція мови.

Розвиток мови поряд із соціальними факторами забезпечують постійні тенденції, які мають поступальний характер. На думку Б. Трнки, [2, с. 137], нова тенденція має здатність поступово посилюватися, вступаючи в боротьбу з іншими. Результат її дії залежить часто від „енергозатратності” кожної з них: у мові часто залишається той варіант, який пов’язаний із найбільшою економією енергії.

Ідеї ПЛШ, зокрема структурний підхід до вивчення мови з його намаганнями сформулювати суворі правила реалізації інваріантних мовних одиниць у межах їх допустимого варіювання (мінливості) у мовленні, поширилися в середовищі українських мовознавців першої половини ХХ ст. (Агенор Артимович, Василь Сімович, Степан Смаль-Стоцький). Про вплив ідей Празької лінгвістичної школи на українське мовознавство докладніше висвітлено в нашій науковій розвідці [5, с. 94-101].

Друга половина ХХ століття стала новим етапом у розвитку мовознавчої думки, який насамперед позначений посиленою увагою до вивчення змістового плану мовних одиниць та динамічних моделей мови, тобто відбувся поступовий перехід від статичного опису мови до його динамічного аналізу, до реалізації ідей про мову як передусім діяльність (як відомо, такі думки висував ще у ХІХ ст. Вільгельм фон Гумбольдт). Питання співвідношення синхронного та діакронного у мові було предметом дискусії „Співвідношення синхронного аналізу й історичного вивчення мов” (1957р.) в Інституті мовознавства АН СРСР [6]. На цій дискусії обговорювали також питання про можливість дослідження синхронного зрізу: чи вміщує його аналіз розгляд тенденцій мовного розвитку, чи це повинно бути предметом вивчення діакронії.

У сучасному мовознавстві синхронний та діакронний підходи у вивченні мовних явищ також розрізняють, не ототожнюючи проте синхронію лише зі статикою, станом спокою. Мовну систему на синхронному зрізі потрібно розглядати не як „статичну лінгвістику” (Ф. де Сосюр), а систему, що перебуває в постійному русі й розвитку її елементів, – „тому взаємозв’язки між частинами системи мови визначаються не статичними протиставленнями на горизонтальній площині, а динамічно – законами руху системи та її елементів [4, с. 45]”.

Отже, динаміка і статика – це два стани існування мовних явищ, що перебувають у постійній взаємодії та взаємозв’язку. Для кожного синхронного зрізу характерна тенденція до рівноваги і водночас риси, які існують нестатично. Особливістю фонологічної системи мови є те, що вона, як і система іншого рівня мови, у тому числі діалекту, прагне до встановлення внутрішньої рівноваги, якої ніколи не досягає внаслідок зовнішніх та внутрішніх факторів.

Перманентний рух мови на певних етапах переривають (образно кажучи, немов фіксують стоп-кадром) моменти статичності. Динаміка і статика пов’язані, бо без статичності динаміка виявляється як безперервний, безформний рух, що не дає змоги пізнати структуру мови, а також постійні зміни, які відбуваються в ній. Поступ мови можна досліджувати загалом, охоплюючи всю систему, а також частково, відповідно до розташування мовних елементів – звуків, складів і т. д. Кожен з цих сегментів має своє специфічне співвідношення руху та спокою.

Отже, динамічні й статичні особливості в мові, існуючи на кожному структурному рівні в синхронії, виявляються неоднаковою мірою і з різною інтенсивністю.

1. Бодуен де Куртене І. А. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963. Т.1.
2. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы. М., 1964. С.177.

3. *Калнынь Л. И.* К проблеме изучения вариативности в динамике. Фонетический уровень. (на материале говора, включенного в сетку ОЛА) // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. М., 1988. С.70.
4. *Ковалик І. І.* Про синхронію і діахронію в діалектології // Праці XI Республіканської діалектологічної наради. К., 1965. С. 45.
5. *Костів О.* Ідей Празької лінгвістичної школи в українському мовознавстві першої третини ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 29. Львів, 2000. С.94-101
6. О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языков. Москва, 1960.
7. *Реформатский А. А.* Принципы синхронного описания языка / Реформатский А. А. Лингвистика и поэтика. М.: Наука, 1987. С. 29.
8. *Сводеи М.* Лексико-статистическое датирование доисторических этнических контактов (на материале племен эскимосов и североамериканских индейцев) // Зарубежная лингвистика. I. Новое в лингвистике. Москва, 1999. С.28-29.
9. *Сосюр Фердинан де.* Курс загальної лінгвістики. К.,1998. С.129.
10. *Хёнингсвальд Г.* Существуют ли универсалии языковых изменений? // Зарубежная лингвистика. Ч. II. "Новое в зарубежной лингвистике". Москва, 1999. С.136.
11. *Шевельов Юрій.* Портрети українських мовознавців. Кость Михальчук. К., 2002. С. 22.
12. *Шерех Ю.* Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951. С.5.

THE CORRELATIONS BETWEEN DYNAMICS AND STATICS IN A LANGUAGE

Oksana Kostiv

*Ivan Franko Lviv National University
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
phone: (00380 322) 96 47 17*

The main ideas of the dynamics and static phenomena in a language are summarized in this article. The author reviewed the works, the subject of study in which the characteristic concept of dynamics and statics.

Key words: linguistic geography, dialectology, dynamics and statics in a language.

СООТНОШЕНИЕ ДИНАМИКИ И СТАТИКИ В ЯЗЫКЕ

Оксана Костив

*Львовский национальный университет им. И. Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская, 1/234, 79001. Львов, Украина,
тел.: (0322) 239 47 17*

У статье рассмотрены основные понятия динамики и статичности в языке. Проанализированы труды, предметом исследования в которых является характеристика понятий динамики и статичности.

Ключевые слова: лингвогеография, диалектология, динамика и статика в языке.

Стаття надійшла до редколегії 12. 11. 2009

Прийнята до друку 20. 01. 2010